

БУДУЋЕ ИСТОРИЈСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ ОДНОСА СРБИЈЕ И СРПСКЕ: РАЗЛИЧИТИ СЦЕНАРИЈИ

Future historical perspective of relations between Serbia and the Serbian: different scenarios

Summary: The intention of this paper is to show the possible prospects of relations between Serbia and Republika Srpska and by giving, in short, the outlines the three possible scenarios for the development of future relations between the two states, indicating some possible “sub-scenarios” within these paradigms. These three paradigms-scenarios are inter-Serbian unification, schism and alienation.

Key words: Republika Srpska, Serbia, the Serbian national question, Bosnia and Herzegovina, ex-Yugoslavia

Сажетак: Намјера овога текста је да укаже на могуће перспективе односа између Србије и Српске и то тако што је, у кратким цртама, дат нацрт трију могућих сценарија развијања будућих односа међу дјелом државама, уз назнаку неких могућих „подсценарија“ унутар ових парадигми. Те три парадигма-сценарија су унутарсрпског уједињавање, раскол и удаљавање.

Кључне ријечи: Српска, Србија, српско национално питање, Босна и Херцеговина, бивша Југославија

У ономе што слиједи изложићемо три могућа сценарија развоја односа између Србије и Српске. Први сценарио је најпожељнији, али тренутно не дјелује вјероватан. Чини се да од три чиниоца који имају утицаја на његово остваривање – Србија, Српска и Запад – тренутно је само Српска једнозначно за уједињење, Запад је одлучно против, док је став Србије у најмању руку амбивалентан. Могуће је да би и став Србије – под притиском Запада (како показује њено жалосно држање поводом питања Косова и Метохије) могао постати одлучно противан. У неком развоју догађаја могло би се догодити да и Српска престане да заступа – чак и да се труди да ствара одговарајући привид – интегралистички српски курс, чак и као жељу за националним обједињавање у некој далекој будућности. То би се могло догодити у два случаја: 1. када би

* Политички филозоф, професор Факултета политичких наука у Београду

добила јамства за свој опстанак, која не би укључивала уједињење са Србијом – јер опстанак Срба у Српској, као Срба и као народа са државотворним капацитетом, главни је разлог тежње за уједињењем; 2. када и ако би се – након добијања поменутих гаранција за опстанак – у Српској процијенило да је духовно-национална супстанција у Србији толико нагрижена, да би спајање са њом било штетно по *српске* национални интерес Срба у Српској. Рећи овако нешто деведесетих година значило би изложити се подсмјеху, али сада ствари стоје доста другачије.

Погледајмо сада како би изгледала три поменута сценарија.

1. Уједињење

Србија и Српска би, због неспремности спољњег чиниоца (прије свих Запада) да прихвати распад БиХ – што би одговарало већинској вољи становника те територије – те, између осталог, и српкосрпско, прекодринско уједињење, могле да прибјегну даљем развијању културног јединства, односно свијести о заједничкој припадности, истородности. На тај начин продубљивала би се свијест о јединству истога народа с обију страна границе, те о његовој одлучности да се прије или послје уједини. Ако би та одлучност била довољно јака и дуготрајно и обострано исказивана, ако би се, у повољним тренуцима, покретало питање „двосрпског“ уједињења (које, наравно, не би било „свесрпско“), тада би, прије или послје, оно морало бити прихваћено и од Запада, који то сада одлучно одбацује. Тада би се примјеном стратегије „јединство умјесто уједињења“, каква је била и остала могућа у послједејтонском окружењу – без обзира на све накнадне, противправне и насилничке „ревизије“ (у ствари кршења тога споразума, дошло до политичког уједињења, што би била побједа пута који би се могао назвати: *културним*) *јединством до (политичког) уједињења*. Проблем је, међутим, у томе што се ни од једне политичке гарнитуре у Србији полије 2000. – осим влада на чијем је челу био Војислав Кошћиница – није видјела озбиљна жеља за спровођењем таквога програма. А чак и када је ње било, практично је прилично мало тога урађено.

Стиче се утисак, нарочито у фазама када су у Србији на власти „проевропске снаге“, које се, по правилу, на дјелу – и поред лажне „реторике“ – одричу свих националних приоритета, да политику зближавања Србије и Српске више иницирају руководства западне него источне српске државе. То се може објаснити чињеницом да се Србија послје 2000. нашла у таквом стању историјско-националне декаденције које неће моћи тако брзо преокренуто у повољном смјеру. Да је Српска та која – свакако превасходно из својих виталних разлога, што је сасвим разумљиво и прихватљиво – иницира такве контакте и акције, које су, вјероватно због, благо речено, инертности србијанске стране, више једносратне него што чини досљедан и континуиран низ, види се, на примјер, по ставу и понашању Србије према Србима у Црној Гори. (Пријетње

највиших функционера Србима са Космета, којима смо већ мјесецима свједоци, још су драматичније и срамотније свједочанство таквога „курса“.) Наиме, након лажираног, те бестидно и грубо покраденога референдума, на којем је већина државотворног, српско-православног народа Црне Горе изјаснила против отцијепљења, упркос чињеници да је 45 % житеља Црне Горе било против (према званичним, лажираним, а према реалним, али никада не обзнањеним, вјероватно и преко 50 %), није дошло ни до каквог озбиљног отпора већини становника Црне Горе наметнутој, антисрпској држави – не само због неорганизаности и неспособности српских снага у Црној Гори, него и због непојмљиве инертности свих предреперендумских, а нарочито послереферендумских руководстава у Србији. Наиме, због стравичног притиска на српско становништво и све српске чиниоце у Црној Гори, тамо није могло бити извршено озбиљно организовање политичког српског народа без веће помоћи из Србије, која је, међутим, углавном изостала. За руководства Србије после 2006, Срби у Црној Гори су терет, а њихов проблем је непостојећи, што се може видјети не само из запањујућег понашања и недјеловања званичне Србије, него и из директних, не једном понављаних, изјава двојице посљедњих предсједника Србије.

Ситуација у Српској потпуно је другачија, будући да српски народ у њој има политичку субјективност и своје установе, тако да он може да дјелује и независно од иницијативе из Србије. То што је званична Србија, уз неке изузетке, често, такорећи, била принуђивана из Бањалуке, раније Пала, на унутарсрпску сарадњу, има се захвалити агилности Српске. Но гледано на сваки рок, сарадња са Српском, одбрана српских интереса на територији бивше Југославије и Југоисточне Европе, на једној, и фетишистичко-инфантилна тежња ка „европским“, односно „евро-атлантским интеграцијама“ – на другој страни, међусобно су напети, ако се и сасвим не искључују. Све док Србија буде водила политику таквих „интеграција“ – по цијену својег националног и државног дезинтегрирања, те гушења српског елемента изван Србије – све док се не определијели за *политику опстанка*, за шта је већ одавно одзвонио „последњи тренутак“, неће се моћи много тога урадити на пољу суштинског унутарсрпског приближавања – до коначног уједињења.

Како би, да оставимо на тренутак анализу фактичкога стања, могла да изгледа политика унутарсрпскога фактичкога уједињавања – упркос међународнополитичким, а тиме и „правним“ забранама? Оно што један народ чини *једним* нацијом, с оне стране „спољашње“ национално-државне инфраструктуре, је *сте свијест о заједничкој судбини*, што се види када све постојеће ми-ви-партикуларности унутар обједињујуће цјелине надјача национална Ми-свијест. У садашњим условима споља – а можда не само споља – спријечаваног уједињења, таква свијест може се постићи не толико институционалним приближавања двају српских „информативних простора“ – јер „институционална сарадња“ ништа не значи ако се начином извјештавања о свему што се дешава с

друге стране дринске, унутарсрпске међе, не да потекст да „тамо“ живи „један исти“, српски, наш народ. Извјештавало се о метеорологији, природним непогодама, спорту, економији, стању на путевима, страначкој сцени, културном животу, односу „наших прекодринаца“ (а за Србе из Српске и Србијанци су „прекодринци“, као што важи и обратно) са странцима, кључна ствар је да премиса тог извјештавања не буде, наводно, „непомјерљива реалност“ Републике Босне и Херцеговине, већ неискорјењива свијест о томе да је „наше“/„њихово“ („лијеводринско“) *ми* и „њихово“/„наше“ („деснодеринско“) *ми* након свега саставни дио једнога обухватнијега *Ми*, које надилази унутарсрпску чињеничну подијељеност. Узгред буди речено, треба нагласити да медији из Српске, насупрот огромне већине медија у Србији – што се и слаже са нашом горе датом оцјеном –раде у духу горе наведених смјерница. Код медија у Србији, чак и државних, присутан је све већи степен незаинтересованости за догађаје у Српској, док је учесталост и ниво извјештавања о Српској смањен; да ли са намјером – вјероватно оних западњака који о томе (умјесто нас), благо речено, „воде рачуна“ – да се народ Србије не подејећа да само на једном мјесту, у Српској, постоји преко милион његових сународника који нечијем, не вољом Срба, не живе у истој држави са њима?

На другом мјесту, школске програме треба уредити тако да историја територије Републике Српске и српскога народа у историјској Босни и историјској Херцеговини не буде третирана као историја „сусједних, балканских народа“, већ као саставни дио наше, српске историје.¹ Као треће, треба системски иницирати сарадњу државних, културних, струковних, академских, умјетничких, спортских и свих осталих удружења и установа а свим нивоима. Сарадња треба да буде дугорочна, и да се иде на онај облик интегрисања – било правно формализованог, било фактичког, које је често суштинскије, који је у текућим условима могућ. Економска сарадња, у оквиру које, колико је то правно могуће, Српска треба да буде третирана као унутрашње тржиште, такође је један од врло ефикасних путева политичке интеграције.² Притом, нагласак у економ-

¹ У неким уџбеницима који су у оптицају у Србији, историји територије Босне и Херцеговине посвећена је (готово) дужна пажња, али забрињава што у истим тим уџбеницима нема ни помена о историји српског народа у Црној Гори (на примјер код аутора академика Рада Михаљчића у уџбенику за шести разред основне школе у Србији), што указује на проблематичну праксу да се у складу са текућим политичким и историјским приликама радикално мијења перспектива на прошлост, иако је општепознато да је на територији Зете настала прва српска краљевина. Кључни проблем је, међутим, „методолошке“ нарави – иза чега стоје кудикамо крупнија питања: да ли ће јединица проучавања „сопствене“ историје бити Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора, или *један народ* који је свуда тамо живио и живи. Дакле, умјесто историје територија треба изучавати историју народа, у овом случају српскога народа, нарочито ако имамо у виду да су најамане три нације – са или без наводника (Македонци, Црногорци, Бошњаци) – на јужнословенском простору настале именовањем преко територије коју настајују, будући да, симптоматично – немају *изворни етноним*. Ако се национална историја изучава у територијалном, а не етничком кључу, тада је некако легитмно препустити историју Босне и Херцеговине „босанскохерцеговачким“, а Црне Горе – „црногорским“...

² Комично је, на примјер, када се у извјештајима о спољнотрговинским билансима Србије,

ској сарадњи не треба да буде само на интересу и обостраној добити – иако се, разумије се, не може сарађивати без обостране користи – јер тако се тргује и са онима с којима се није у најбољим политичким и/или културним односима. Поента је да конкретна *економска сарадња* крчи пут ка реалној *економској интеграцији*, ка приближавању идеалу јединственог економског простора који би чинили Србија и Српска.

2. Раскол

Раскол између Србије и Српске може да настане ако Српска истраје на „српском путу“, а Србија, напротив, не. Тада не само што Српска не би имала међународноправно признатог и међународним уговорима (између осталога, али не само, Дејтонским споразумом) признатог и *обавезаног* јемца својег постојања и својих интереса (а тај гарант је од 1995. па све досад врло мало користио од својих, Дејтонским споразумом зајамчених „гаранцијских капацитета“) него би можда дошло до политичког, а могуће и ширег, културно-менталитетског сукоба између српске Српске, и, национално гледано, „постсрпске“ Србије, и то не само на нивоу политичких и друштвених елита. И не само то, већ ако би сукоб између руководства Српске и Србије постао манифестан, ако би србијанско руководство дошло до закључка да је Српска, која је у латентном спору са Западом због непристајања на утапање у БиХ, терет Србији на њеном „европском путу“ – а то су урадили са дијелом Србије, Косметом, као што је и Милошевић својевремено урадио са РСК (па и са Српским Сарајевом и другим дијеловима бивше БиХ које је 1995. оконтролисала Војска Републике Српске) – тада би Запад то могао да схвати као сигнал за почетак својег коначног обрачуна са Српском. Уосталом, искуство нас учи да Запад, будући да константно има на својем балканском дневном реду антисрпске послове и циљеве, последице једног „завршеног посла“, тј. последице једног српског пораза, нас не оставља на миру, већ отвара неку нову, или радикализује неку већ постојећу кризу – са намјером да Србима зада нови ударац... Сјетимо се, након (насилног) „пацификовања“ ситуације у бившој Босни и Херцеговини, отворили су косметску кризу, након противправног, референдумском крађом обезбијеђеног отцијепљења Црне Горе, одмах су убрзали припреме на отцијепљењу Космета, тако да су мање двије године након разлаза Србије и Црне Горе приредили проглашење „независности“ јужне српске покрајине. Стално се држе у резерви распламсавање уставне кризе са Војводином – што се види и ових дана и седмица (мај 2013.) док је у току завршни чин званичног србијанског признавања да Космет није Србија – као што је увијек могуће искористити „вахабистички потенцијал“ Рашке области.

иначе прилично жалоснима, продаја робе у Српску третира као „извоз“. Уосталом, већ неко вријеме се „извози“ и на Космет, са ознаком посердничке фирме из јужне српске покрајине – на албанском језику.

Није немогуће да након што процијене да су косметски проблем у довољној мјери пацификовали, западњаци поново „крону“ на Републику Српску – можда чак без икаквог отпора Србије при томе. Сјетимо се да је руководство Републике Српске на недавном састанку с руководством Србије изнијело мишљење да план Европске уније о Космету треба одбити – вјероватно не само због аутентичне патриотске забринутости за исконску српску земљу, што је само по себи неспорно, него и због бојазни да би Запад, након „завршеног посла“ на Космету, убрзо могао да поново активира неки нови кризни, анти-српски сценарио на територији Босне и Херцеговине. Осим тога, ако имамо у виду да је руководство Србије одлучило да „ликвидира“ косметски проблем одустанком од одбране интереса државе Србије и српског народа на Космету, што ја чин самоиздаје каквог није било у цјелокупној српској повијести, тада за елиту, а можда и једном, контролисаним медијима „инструисаном“ дијелу народа – све оно, и у Србији и изван Србије, што буде подсјећало на ову самоиздаје, а нарочито ако буде сметало у „интеграцијама“, може бити непожељно. Јасно је, наиме, и из психолошких разлога да отпадници не воле да буду подсјећани на своје отпадништво, да су чак у стању да развију мржњу према онима који их на то „подсјећају“ – чак и ако то подсјећање није намјерно, вербално, већ само ако својим постојањем и ставом свједоче о оном идентитету који су отпадници, или њихови преци напустили. (Сјетимо се само мржње исламизованих и покатоличених Срба према својим бившим сународницима, која је у 20 стољећу искоришћена за „националотворне“ и државнотворне сврхе.)

3. Удаљавање

Одржавање унутарсрпске границе на дужи рок је не само неодрживо, са становишта – требало би – обостране тежње ка уједињењу, него је и опасно, јер би да код народа и елите с обију страна границе могло да развије свијест о *непривремености* и „ненепожељности“ тог стања, на крају чак и о међусобним тобоже значајним разликама, што би могло да разводни *вољу за јединством*. Српска се већ више од 20 година налази у стању *идентитетског отпора* муслиманско-западњачком асимилаторском пројекту у вјештачку творевину звану „Република Босна и Херцеговина“. Тај отпор узима енергију, тако да не треба узимати здраво за готово и сматрати непромјенљивом даташћу чињеницу да је засад политички и културни (дакле општенародни) тренд у Српској такав да што се улаже више напора да се направи јединствена босанскохерцеговачка или „босанска“ нација, то је отпор у Српској, али и у бившој хрватској „Херцег-Босни“ (узгред, српскога имена) већи. У неком тренутку, ако би политичка раздвојеност превише дуго потрајала, и ако би Србија и даље показивала да јој је Европска унија преча од Космета, од Српске, и уопште – од рјешавања болно отвореног српског националног питања – укратко: иод саме себе, могао би се догодити један од два, свакако неповољна преокрета: да Срби из Српске ипак

пристану на Босну и Херцеговину, или да се, било спонтанно, било плански, изроди идеја о новој, хипотетички речено, „*српшчанској*“ *нацији* (језичка изнудица нас нагони на творбу овог незграпног облика) чији би становници постали „Српшчани“, тј. Срби из *засебнонациноалне* Српске који би – говоримо на разини аутоперцепције – истрајавали на својем српству, за разлику од Срба из Србије, али би, што сада није случај, оптирала и за свој културну и историјску посебност, која би тада била доживљавана као драгоценост коју треба заштити од утапања у „неуатентично“, „асимилаторско“, или већ некакво другачије српство Србије.

Другим ријечима, умјесто да руководству и становништву Српске и даље на памети буде интегрална идеја српског јединства („свесрпска опција“), могло би се пође и на „малосрпску“ опцију: очувања српског идентитета Републике Српске, али уз дугорочну пројекцију државне самосталности Српске, чиме би се породило – или, пак, обратно, изразио – нови, државно-национални „српшчански“ идентитет. Да ово није пука историјска спеклација, учи нас повијест која познаје сличне примјере. Тако у њемачком случају није било могуће „Великоњемачко рјешење“ (како је предложила Франкфуртска национална скупштина 1848), па је направљено „малоњемачко рјешење“, које је омогућило потоње стварање Њемачког царства („Другог рајха“) с престоницом у Берлину, уз остављање аустријских и чешко-моравских Њемаца у границама другог, мултиетничког, Аустроугарског царства, које није носило њемачки национални карактер. Резултат тога је да су *аустријски Њемци* од првобитног „такође-њемачког“ етничког идентитета развили нењемачки, а након Другог свјетског рата чак и противњемачки, национално *аустријски национални идентитет*, између осталог, али не само због тога, да би колективнопсихолошки себе стилизовали у жртве хитлеровског нацизма (иако је Аустрија, по неким егзактним показатељима, била „најнацистичкији“ дио њемачког Трећег рајха) и тако себе „екскулпирали“ од, заслужене, свењемачке кривице. Ту није крај историјским аналогјама. Тако је од некадашње двије српске државе, које су у 19. стољећу биле мотори српског уједињења, Србије и Црне Горе, као српска остала само Србија, док је код друге – иако је она свој посао српскога самоослобађања започел вијек и по прије Србије, не само услед повијесних околности, намјерно конструисан – најприје споља, а затим и самоконструисан – један другачији, несрпски, чак антисрпски идентитет. Укратко, политичка раздвојеност унутар истога народа увијек потенцијално носи опасност од стварања алтернативних облика националне свијести. Зато је боље не искушавати докле ће национални „часовници“ више територијално раздвојених дијелова исте нације бити синхронизавани, већ треба учинити све да – док има воље, а у складу с текућим условима – буде направљен само један часовник, јер, у супротном, они прије или послјије почињу да показују различито вријеме...

У случају Српске, колико сада можемо да процијенимо, могућа су три сценарија: „бесконечно“ чекање на уједињење са Србијом – што није вјероват-

но, јер „љубав“ која је дуго неузвраћена, на крају дјелује самодеструктивно, приклањање „босанској“ опцији, што је тренутно посве невјероватно, али ако би недодржављени провизориј звани „Босна и Херцеговина“ потрајао, након двије-три генерације, ни то не би било незамисливо; коначно дистанцирање и од Сарајева и од („постсрпског“) Београда, уз очување снажне српске самосвијести, с пољедицом формирања пројекта стварање нове, „српшчанске“ нације. Чини се неспорним да једино што онемогућује развој једног од ова три сценарији јесте политичко уједињење Србије и Српске у догледно вријеме, тј. у року од двије до три деценије.

Ако би се, међутим, развила „српшчанска“ национална самоидентификација – што би, ипак, било боље од националног утапања у тзв. „босанску нацију“ – нестала би саморазумљивост осјећаја о заједничкој свесрпској судбини, и „подразумљивост“ и природност жеље за уједињењем – као што је током двадестог стољећа то ишчезло у Црној Гори (што би, узгред, могао бити лош примјер за углед Србима из Српске, уколико би се пошло оваквим путем), па би тиме и путеви Србије и Српске у југоисточноевропским и ширим међународним оквирима могли да се разиђу. Тада би, хипотетички, тзв. „међународна заједница“ могла и даље да дави и уцјењује Србију, док би „српшчанска“ елита чак можда могла донекле и да нађе заједнички језик са западњачким интересима у Југоисточној Европи. Ма колико то парадоксално звучало, држава или државолики ентитет, који би истрајавао на својем националном идентитету, под неким околностима, и управо због својег истрајавања, могао би, као, очигледно, непомјерљива реалност, прије да буде прихваћен од антисрпског Запада, док би Србија, и поред непрегледног низа уступака, унутрашњег расрбљавања, које траје већ деценију и по, и даље, као стално „осумњичена“, могла да буде у тежем положају од *српске* Српске.³

Ово није само једна крајње хипотетичка опција, будући да би Запад, у својем, понекад ирационалном антисрпству, могао да престане да буде препрека тежњама Српске за *националном* еманципацијом од Босне и Херцеговине – уколико би те тежње промијениле предзнак, па умјесто општесрпског узеле малосрпски смјер. Другим ријечима, било би могуће да скупа дјелују локални и западњачки чиниоци, па да се у Српској зачне *национални покрет* који би имао за циљ удаљавање од БиХ, али уз „клаузулу“ о неприближавању Србији, а уз, тада обавезну, кооперативност према Западу. Тиме би Српска очувала свој српски карактер, била би заштићена од унитаристичких посезања „саудизованог“ Сарајева, а хиљадугодишња ноћна мора западњака, да *једна*, српска држава буде на објема странама Дрине, била би осујећена.

Чим и ако би нестали свијест и осјећај заједничке националне судбине тада Срби из Српске, чак и ако не би пожељели да престану да буду и осјећају

³ Другим ријечима, овдје желимо да кажемо да је оптимално опција за узимање става према Западу спој националне тврдоће и бескомпромисности, тамо гдје је то неизбјежно, и тактичке еластичности – до способности уклапања са тренутним циљевима Запада, уколико нијесу дугорочно антисрпски.

се Србима – не би морали више да своје нациоаналне емоције и идентификације *посредују Србијом* и њеном судбином. Примјер за то је, још једном, Црна Гора. Када је код доброг дијела православних Срба из Црне Горе нестала свијест о заједничкој, општесрпској судбини, када се из тешкоћа у којем се налазило српство деведесетих година пожељело изаћи изумијевањем засебног, „црногорског“ пута, тада је, уз садејство (ако не и на изворни наговор Запада) отворен пут ка коначној градњи црногорске нације – што је само седам-осам година раније било посве незамисливо. Та нова нација не само што не дијели добро и зло са остатком српства, него ради за интересе Запада, дакле непријатеља српства, и свој нови идентитет и нови историјски пут још потврђује унутрашњим прогонима црногорских Срба, гажењем хиљадугодишњих тековина зетско-црногорског српства и, не нанпослијетку, повлачењем непријатељских потеза према самој Србији. Коначно, између Србије и Српске постоје и неке објективне, ма колико заправо незнатне, етнографске разлике – дијалекатске, обичајносне, историјске, културне. Под другачијим, за нас неповољнијим околностима, ове те, по себи незнатне разлике могу постати подлога за идеолошку производњу тобоже „суштинских“, унутарсрпских разлика, као што нас учи жалосни црногорски примјер.

Королар:

Колективни идентитети нијесу само и превасходно случајни и конструирани – како то мисли заступници помодног идентитетског конструкционизма, али случаји и конструкти, нарочито ако је фактичким повијесним околностима отежан или чак онемогућен природан развој једног народа ка јединственој нацији, често играју важну улогу, тако да дуготрајност постојања границе унутар истога народа временом може да породи различите самоидентификације, а тиме на крају и различите нације. У случају Србије и Српске, формално узевши, будући да се налазе у двјема различитима државама, требало би припадају и двјема различитим нацијама, али то, срећом, није случај, будући да је у Српској жива српска, а не босанск(охерцеговачк)а идентификација.

Колективни идентитети су, дакле, веома осјетљиви на повијесне околности; они зависе од воље за идентификацијом и од препознавања одређене идентификације, и нијесу „вјечни“, као што се често чини људима који у неком времену нешто такво осјећају. Они могу постати, условно речено, „вјечни“, тј. ефективно веома дуготрајни, ако се с њима опрезно опходи, ако се пажљиво гаје, чувају. Вјечне, односно дуготрајне, и изгледном перспективом опремљене, јесу само „старе“, „велике“, „успјешне“ нације, које су највичније у одупирању центрифугалним тенденцијама повијести и природном „замору (националног) материјала“, којем су сви народи самим трајањем у повијести, изложени. Идентитети, макар били и „стварни“, тј. „опремљени“ реалном културно-повијесном подлогом, умиру ако нема непрекидне идентификације, ренановског „сва-

коддневног плебисцита – за своју нацију, као што и обратно, у повијести случајно настала или интенционално („споља“) пројектована идентификација може да конструише и квазиприродни идентитет – текст о народу. Зато, у општем случају – нарочито ако се не води промишљена политика у очувању нације, што је нарочито потребно када је једна нација, као што је наша, директно и намјерно угрожена моћним државама – једна *породица идентификација* која би требало да је израз једног стварно постојећег идентитета – због нових „самосазнања“, тј. због настанка подстрека за другачијим самопрепознавањима, самотумачењима – може бити замијењена неком другом, нарочито ако усахне животна воља која је стајале иза претходне идентификације – рецимо због дуготрајне осујећености њеног истинског и примјереног оваплоћења у стварности,